

کیشه و گرنگی زارووی زانستی له زمانی کوردیدا

د. شهاب طیب طاهر

زانکۆی راهڕین / فهکه‌لتی په‌روه‌رده / به‌شی زمانی کوردی

□

پێشه‌کی:

له زمانی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌که‌دا زارووی زانستی به‌ به‌ردی بناغه‌ی ئه‌و زمانه‌ ده‌ژمی‌دری‌ت، چونکه‌ ئه‌گه‌ر بی‌ت و له‌ بواری زارووی زانستیدا به‌توانی‌ت ناو و زارووه‌ بۆ گشت چه‌مکه‌ جو‌راو جو‌ره‌کانی بواری زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری و پامیاری... هتد، دا‌بن‌ری‌ت، ئه‌و ساته‌ زمان توانا و هی‌زیک و ده‌سه‌لاتی‌کی چاکی به‌ران‌به‌ر ئه‌و شه‌پۆله‌ زاراوانه‌ ده‌بی‌ت، که‌ پۆژانه‌ خۆیان به‌نی‌و زمانه‌کاندا ده‌که‌ن. بۆیه‌ پێ‌ویسته‌ بایه‌خ به‌و لایه‌نه‌ بدری‌ت و لی‌کۆلێنه‌وه‌ی زانستی بۆ بکری‌ت و کیشه‌کانی له‌ پێ‌گه‌ی یاسا‌کانی پێ‌که‌ینانی وشه‌ و زارووه‌ به‌ئه‌نجام بگه‌یه‌تری‌ت.

ده‌رباره‌ی زارووی زانستی کوردیش، گومان‌ی تی‌دا نی‌یه‌، به‌باری‌کی ناهه‌مواردا ده‌روات و له‌وباره‌یه‌وه‌ به‌به‌راورد له‌گه‌ڵ زمانه‌کانی تردا لا‌وازه‌، ئه‌ویش له‌به‌ر کۆمه‌لی‌ک هۆکاره‌، له‌وانه‌: (نه‌بوونی کبان‌ی‌کی سه‌ربه‌خۆ و نه‌بوونی فه‌ره‌نگ و ده‌زگایه‌کی نه‌کا‌دیمی خاوه‌ن به‌یارو پێ‌ش‌نه‌که‌وتنی زانستی و... هتد)، بۆیه‌ له‌سه‌ر هه‌موو تاکی کورد پێ‌ویسته‌، که‌ بایه‌خ به‌ کارکردن له‌بواری زانست و زانستی زارووه‌سازیدا بدات، هه‌ول‌ی دا‌رشتنی وشه‌ و زارووی نو‌ی بدات، بۆ ئه‌و چه‌مکه‌نای پێ‌ویستی‌ان به‌نا‌وان هه‌یه‌، نه‌ک هه‌ر تاکی کورد به‌ل‌کو ده‌وله‌تیش پێ‌ویسته‌ له‌و بواره‌دا هه‌ول‌ی جدی بدات، به‌ناردنی پسپۆ‌ران، یان ئه‌وانه‌ی له‌و بواره‌دا کار ده‌که‌ن بۆ تو‌یژینه‌وه‌ و بینینی خولی تایبه‌ت به‌ کاروباری زانستی و بواره‌کانی دانانی زارووه‌ و زانستی زارووه‌سازی.....

بایه‌خ‌دان به‌ زیندوو‌کردنه‌وه‌ی که‌لتووری زانستی کوردی باری‌که‌ گرن‌گیه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه‌و، له‌ کتیب و نووسراوه‌ کۆن و نو‌ییه‌کاندا هه‌زاره‌ها وشه‌ و زارووی تی‌دا‌یه‌، که‌ له‌ ژبانی پۆژانه‌ماندا پێ‌ویستی‌مان پێ‌یان ده‌بی‌ت. وه‌ک ئه‌رکی‌کی سه‌رشانی‌ش پێ‌ویسته‌ ژماره‌یه‌کی زۆری پسپۆ‌رو داموده‌زگا و سه‌ندیکا زانستییه‌ کوردییه‌کان به‌شداری بکه‌ن، هه‌روه‌ها دامه‌زراندنی ده‌زگای کوردی ئه‌رکی له‌ ده‌رچوونی گو‌قارو بلا‌وکراوه‌ی زانستی به‌ زمانی کوردی له‌ئه‌ستۆی خۆی بگری‌ت .

زمانی کوردیش پاش ئه‌و په‌ره‌سه‌ندنه‌ی پێ‌یدا تی‌ده‌په‌ری‌ت، ئه‌وه‌ی سه‌لماندووه‌، که‌ توانای ده‌ربیرینی هه‌یه‌ له‌ گشت بواره‌کانی زانستدا و ئه‌و پاریشه‌ پو‌چه‌ڵ ده‌کاته‌وه‌ که‌ پڕوپا‌گه‌نده‌ی ئه‌و ده‌کات که‌ ده‌لی‌ت زمانی کوردی زمانی ئه‌ده‌ب و شی‌عه‌رو بۆ زانسته‌ سروشتییه‌کان و کاره‌ زانستییه‌کان ده‌ست نادات، ئه‌مه‌ش پاریه‌که‌ له‌ خانه‌ی راستیدا جی‌ی نای‌یته‌وه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هه‌ر زمان‌یک که‌ل‌کی به‌ره‌مه‌ینانی فیکری هه‌بی‌ت، زمان‌یکه‌ توانای ده‌ربیرین و وه‌رگرتن و دا‌رشتنی زانستی‌شی هه‌یه‌...

له‌و پێ‌ناوه‌دا لی‌کۆلێنه‌وه‌که‌مان که‌ به‌ناوی (کیشه‌ و گرن‌گیی زارووی زانستی له‌ زمانی کوردیدا) به‌سه‌ر دوو به‌شی سه‌ره‌کی‌دا دا‌به‌ش کرد:

بهشی یه کهم: باسی سهره لدانى قوناغه میژووییه کانی زانستی زاراو سازی و پیوه ندى نیوان واتایی زمانه وانى و زاراو ییدا کراوه.

بهشی دووهم: باس له کیشه ی زاراو ی زانستی زمانى کوردی گرنگی زاراو له زمانى کوردیدا کراوه.

له کۆتایی لیکۆلینه وه کهش هه ندى ئەنجام خراونه ته پروو له گه ل لاپه پدی سهرچاوه و کورتە ی لیکۆلینه وه به زمانى عه ره بى و ئینگلیزى ئاماره یان پیکراوه.

بهشی یه کهم: زاراو سازی و پیوه ندى واتایی زمانه وانى و زاراو یی:

- سهره لدانى زانستی زاراو سازی؟

جیهان په ره سه ندى کی گه وره ی له گشت بواره کانی ژياندا به خووه بینیه، که ئەمهش هاوکات له گه ل خویدا کۆمه لیک چه مک و داهینان و شتى نو ی له خو ده گریت و، پیویستی به ناو و هیمایه، بۆ ئەوه ی کاتى هه ره که سیك بییه ویست قسه ی له سه ره بکات، بیناسیته وه. زانراویشه ئەو لایه نه ی به رپرسه له خو گرتن و ئامیزگرتنى هه موو ئەو شتانه، زمانه.

ئهم پیشکه وتنه گه وره یه و گه شه سه ندى خیراییه له زانیاری مرو فایه تیدا له گشت بواره کانیدا، پشت به گواستنیه و زانیاری و گو پینه وه ی و یه که خستنی ده به ستی و زاراو ی بۆ به کار دیت. به لام ئەم گه شه و پیشکه وتنه ی بواری زانستی و ته کنیکی هتد، بۆته هو ی گرو گرتی دانانی زاراو، که بتوانی گشت لایه نه کانی زانیاری مرو فایه تی داپوشیت. چونکه یه کسانى و لیکچوون نییه له نیوان ژماره ی چه مک زانستییه کان و ژماره ی ئەو زاروانه ی گوزارشتی لیده کات. چونکه ژماره ی ره گه کان له هه ره زمانیکدا ناگاته هه زار، له گه ل ئەوه شدا ژماره ی چه مکه کان ده گاته چه ند ملیون و له زیاد بوونیشدا یه - واتا لیڤه دا جو ره گونجانیکی نییه له نیوان ره گه کان و چه مکه کان، تا ئیستا له بواری ئەندازیاری کاره بابی بۆ نموونه نزیکه ی چوار ملیون چه مک هیه و تا ئیستاش گه وره ترین فه ره نگ نه یه توانیه زیاتر له شهش سه د هه زار چه مک له و بواره کۆبکاته وه. له به ره وه یه ((هه موو زمانه کان په نا ده به نه بهر تو یژینه وه و لیكدان و وشه ی هاو بیژو ریگه ی تری وشه سازی و واتا سازی و سینتاکسی، بۆ گوزارشت کردن له و چه مک تازانه، له بهر ئەم هو یانه زانستی زاراو سازی هاته کایه وه، که زانستیکی تازه یه و له م سه ده یه دا هاتۆته کایه وه و تا ئیستاش له ده ورى په ره سه ندى و پیشکه وتن و گه شه سه ندى دایه))^(١).

لیڤه دا جیی خو یه تی کورته میژوویه کی زانستی زاراو سازی به یه نه پروو: سه ره تای میژووی ئەم زانسته و زاراو دانان به ((هه ولی تاکه که سی ده ستی پیکرد که ده گه رپته وه بۆ سه ده ی هه ژده یه م ، له بهر ئەوه واپیویست بوو که کار بکریت بۆ یه که خستنی ئەو زاروانه ، له پیناوی ئاسانکردنی به یه که گیاندنی زانستی له نیوان تو یژهر و لیکۆله ران . له و هه ول و کارانه ی له و بواره دا ئەنجام

دران، ئەوەبوو کە (لینیە - Linne) لە ساڵی (١٧٣٥) لە بواری زانستی بایۆلۆژییەوه و (مۆرفۆ - Morveau) لە ساڵی (١٧٨٢) لە بواری کیمیادا کردیان^(٦). کارکردن لە بواری زاراوەدانان لە سەدەی هەژدە بەندبوو بە چوارچێوەی نەتەوهیی لە ناو ئیشکایی ئەوروپادا و هیچ هەولدانیک نەبوو بۆ دانانی پێوانەییەکی نیۆدەولەتی بۆ زاراوەکان .

هەماهەنگی زانستی نیوان کەسە هاوئێسپۆرییەکان لەنیۆ خەلکانی دەولەتە ئەوروپییە جیاوازهکاندا وایکرد ، کە بایەخ بە دانانی پێوانە نیۆدەولەتیەکانی زاراوەکان لە پێناو یەکگرتن و یەکخستنی بەپێی توانست لە زمانە ئەوروپییەکاندا بدریێت . کۆنگرە زانستیە جیاوازهکان بواری توێژینهوهی ئەم باسەبوون ، لەوانەش کۆنگرە زانایانی پرووک لە ساڵی (١٨٦٧) و کۆنگرە زانایانی ئازەلناسی لە ساڵی (١٨٨٩) و کۆنگرە زانایانی کیمیا لە ساڵی (١٨٩٢) . بەلام هەولێ راستەقینە زانایان لەبارەی ئەم زانستەوه لە سەدەی نۆزدەیههه دەستی پێکرد، بەتایبەتی زانایانی کیمیاو زیندەوهرزانی کە لە سەدەی نۆزدەیههه دەستیان بە یەکخستنی بنەماکانی دانانی زاراوه کرد. ئەم بزوتنەوهیه قوناغ بە قوناغ گەشەئە سەند. لە ساڵانی (١٩٠٦ - ١٩٢٨)دا بە شەش زمان فەرھەنگی وینەداری (شلۆمان) بۆ زاراوه تەکنیکیەکان دەرچوو، بایەخی ئەم فەرھەنگە لەو دایە، کە لەسەر دەستی گروپیکی نیۆدەولەتی لە شارەزایان دەرچوو و، بەپێی ریزبەندی ئەلفوبیی ریک نەخراوه، بەلکو لەسەر بنچینەێ چەمکەکان و پێوهندی نیوانیان ریزکراوه.

لە ساڵی (١٩٣١) کتیی (یەکخستنی نیۆدەولەتی زمانی ئەندازە) بە تایبەتی (ئەندازەێ کارەبایی) دەرچوو، کە پرۆفیسۆر (قیستەر) (مامۆستا لە زانکۆی (قیهنا) کە لە ساڵی (١٩٧٧) کۆچی دواێ کردووه)، دایناوو، دواێ ئەوهی چەندین بنچینەێ پتەوی بۆ ئەم زانستە دانا، زۆربەێ زمانەوانان و ئەندازیاران، ئەم کتییە بە سەرچاوهێەکی گرنگی ئەم بابەتە دەرژمێرن.

لە ساڵی ١٩٣٦دا لە سەر داواێ یەکیێ سۆقیەت (لیژنەێ تەکنیکی بۆ زاراوهکان) لە ئەکادیمیای زانستەکانی سۆقیەتی پیکهیندرا. لەژێر سایەێ (یەکیێ جیهانی کۆمەلەکان بۆ پێوانە نیشتمانیهکان ISA).

((لە داواێ جیهانی، لیژنەیهکی نوێ جیگەێ (لیژنەێ تەکنیکی بۆ زاراوهکان) ی گرتەوه، بەناوی (لیژنەێ تەکنیکی ٣٧) ی تایبەت بە دانانی زاراوه و یەکخستنیان، کە بەشیکە لە (پیکخراوی جیهانی یەکخستنی پێوانهێ ISA)، کە جنیف بۆتە بارەگای ئەم لیژنەیه، هەلساون بە کۆششیکی زۆر لە بواری یەکخستنی بنەماکانی دانانی زاراوه.

یەکیک لە پێشەنگە گەورەکانی بواری زاراوهسازی، کە شارەزایەکی گەورەێ یونسکوێ، (ئەدوین ھۆلمستروم)، ئەم ریکخراوه جیهانیە هاندا، بۆ بنیات نان و بلۆکردنەوهی ببیلۆگرافیاێە بە دوو بەرگ، بە ناو نیشانی فەرھەنگە تایبەتمەندەکان لە زانست و تەکنەلۆژیا دا .

له سالى (١٩٧١) به هاوكارى نيوان يونسكو و حكومه تى نه مساويى (مهركه زى زانراوى نيوده ولته تى زاراو هكان Infoterm) له قيه ننا دامه زرا. پرؤفيسور (هلموت فلبر Felber) مامؤستاي زاراو هسازى له زانكوى قيه ننا كه ناسراوه به چالاكى فراوان له م بواره دا سهرپهرشتى دهكات))^(٣).
 ئهم بنكه يه ش چه ندين كور و سيمينارى بو ئهم مه به سته ساز كرد، ئهم بنكه يه به هاوكارى ئه كاديميائى زانبارى سوقيه تى، بنكه يه كى زانبارى نيوده ولته تى بو زاراو هكانى (أنفوترم) له مؤسكو دانا، سه باره ت به كي شه تيورى و منه ه جيه هكانى زاراو. ههروه ها بنكه كه له قيه ننا له ٢٧ - ٣٠ تشريني دووهمى ١٩٧٩ دا سيميناريكى ساز كرد بو ليكولينه وه له فهره نكنووسى و پيوهندي زاراو هسازى به زانسته كانى ديكه وه و پيوستى گشه پيدانى بانكى زاراو هكان به تايبه تى له بواره ديارى كراوه كاندا.

((دوايه مين كو بو نوه وه له باره ي زاراو هسازى (سيمينارى جيهانى له باره ي گيروگرفته كانى هاوواتايى و پيناسه له زاراو هسازيدا) كه له (كوبيك) له كه نه دا له حوزه يرانى ١٩٨٢ به ستر، ههروه ها سيميناريكى تايبه ت به زاراو هسازى له كونگره ي جيهانى فهره نكنسازيدا زانكوى (ئه كستر) له ئه يلولى ١٩٨٣ دا))^(٤) پيشكه ش كرا.

زاراو هسازى و زاراو هجيه :

زاراو هسازى وهك زانست به م شيوه يه پيناسه دهكريت: ((ئه و زانسته يه، كه وا له پيوهندي نيوان چه مكه زانسته يه كان و زاراو زمانيه كانى، ئه و چه مكه نه ي دهريده بن دهكوليتيه وه))^(٥)، ههروه ها زانسته ي زاراو هسازى (Terminology) يه كي كه له و ((چه مكه تازانه ي سهر به زانسته زمانه وانى هاوچه رخه و ئامانجيشى ئه وه يه كه ده ستوريكى چه سپيو و پيوانه يى بو زاراو زانسته يه كان دابنيت))^(٦)، كه باشترايه به و شيوه يه پروانه ي زاراو هسازى وهك كيلگه يه كى فره بواريى، له بهرئه وه به ستر او يا خود پيوهنده به مه نتيق و زانسته ي واتاسازى و وشه سازى و پولين كردن و... هتد. له بهرئه و گه شه سه ندنه گه وريه ي كه زانسته ي زاراو هسازى به خو يه وه ده ي بينيت بو دهر بپرينى ئه و چه مكه تازانه ي بواره كانى زانست و ته كنه لوجيا پيى تيده په ريت. (وبستر و سكولمان) پيشه نكي ئه و زانايانه ن، كه يارمه تى دامه زراندى زانسته ي زاراو هسازى هاوچه رخيان دا.

((زاراو ه)ش چه شنه وشه يه كه و گواستنه وه ي وشه كه يه بو واتايه كى نويتر، ((زاراو وشه ي فهره نكي سهر زمانى خه لكى نيه، به لكو وشه يه كى نوياوه بو واتايه كى نو، (زاراو) وازه يه كى بابته ييه پسپوره كان له سهرى ريكه كه وتون، بو ئه وه ي واتايه كى ديارى كراوى، زور به وردى و پرونى پي دهر بپرن))^(٧) به مه رجى ريكه كه وتن له سهر ئه و وشانه به شيوه يه ك ده بيت، كه هيچ جو ره شيواوى و ئالوزيه ك له بيرى خو ينه ر و گو يگر دا په يدانه كات .

- زاراوہ سازی و پیوہندی نیوان واتایی زمانہ وانی و زاراوہیی:

جیی خویہ تی لیږدا هندی له زاراوہ سازی و زاراوہ پیناسه کانیان و مهرجی دروست بوونیان و بنه ماکانیان دوورکه وینه وه، چونکه زور زیاتر له وه هلدگریت و ئامارڅه بو خالیکی تر بکهین، که ده مانه ویت له م لیکولینه ویه دا باسی بکهین، ئه ویش په یوهندی نیوان واتای زمانه وانی و زاراوہییه (واته) په یوندی واتایی نیوان زانستی زمان و زانستی زاراوہ سازی).

وهک ده زانین زانستی زاراوہ سازی، لقیکه له لقه کانی زانستی زمانناسیی پراکتیکی، له بهرئوه بنه ما بنه پره تییه کانی زانستی زاراوہ سازی له بنه ما گشتییه کانی توپژینه وهی زمانه وانی بنه پره تی جیاوازن، به لام له گه ل ئامانجه پراکتیکیه کانی زمانه وانی یهک ده گرنه وه، ئه وهش له م خالانه ی خواره ودا پروون ده بیته وه:

١- کارکردن له زانستی زاراوہ سازی پاش ده ستنیشان کردنیکی وردی چه مکه کان ده ست پیده کات. ئه گهر بیت و توپژینه وهی زمانه وانی هه ولی لیکولینه وهی بنیاتی زمانیدا و له واتاکانی بکولیتته وه، ئه و زانستی زاراوہ سازیش له پله ی یه که مدا چه مکه کان دیاری ده کات و یاساش بو زاراوہ کانی داده نیټ.

٢- زانستی زاراوہ سازی تایبه ته به لیکولینه وه و توپژینه وهی چه مکی وشه کان، به لام زانستی زمان بیجگه له وشه له بواری تریش ده کولیتته وه، له وانه بنیاتی پرسته و ده نگه کان، ئه م باسانهش زانستی زاراوہ سازی بایه خی پی نادات. سه ره پای ئه وهی له لیکولینه وهی زمانیکی تایبه تی له پوانگه ی په یوهندی به زمانی گشتیه وه گرنگییه کی دیاری هیه، له بهرئوه توپژینه وه له زانستی زاراوہ سازیدا ته رخانه به لیکولینه وهی ئه و وشانه ی، که ده برپین له چه مکه کان ده کات .

٣- زانستی زاراوہ سازی خاوه نی پوانگه یه کی ئیستاییه (تزامنی) - به واتای ئه وهی له میژووی هه موو چه مک، یان زاراوہ کان ناکولیتته وه، به لکو له ئیستای هاوچه رخی ریکخستنی چه مکه کان و دیاری کردنی پیوهندییه کانیان ده کولیتته وه. زانستی زمانیش چه ند جوړه رېبازیکی هیه له وانه: وه سفی (په سنی) و میژوویی و به راورد و هتد.

٤- زاراو له ریگای ریکه و تنه وه پیکدیت. زانستی زاراوہ سازیش له و ریگایانه ده کولیتته وه، که ده بیته هو ی پیکهینانی ئه و زاراوانه و یه کخستنی زاراوہ جوړبه جوړه کانی خاوه نی یهک چه مک ،

ئەویش تەنیا تۆماریکى زمانەوانى نییه، بەلکو دەیه‌وێت لە چوارچێوەى ریکەوتن هەول بۆ پیکهینانى زاراوە بدات.

٥- زانستى زاراوە‌سازى لە وەسفیه‌وه بۆ پێوانه‌یى دەپەرێتەوه، چونکە بە واتایى بنه‌رەتى لە زانستى زمان جیاوازه، زانستى زمان لە رێبازە جیاوازه‌کانیدا پێوانه‌یى نییه، بەلام زانستى زاراوە‌سازى خاوه‌نى ئامانجیکى پێوانه‌ییه.

٦- زانستى زاراوە‌سازى بەشیکە لە گەشەسەندنى زماندا، ئەگەر بێت و لیکۆلینه‌وه‌ی زمانەوانى دەربارەى بنیاتى زمان و دیالیکتە جیاچیاکان لە ولاتانى ئەفریقا و ئاسیا، تەنها وەسفى ئەو واقعە چەسپیوووە بکات، ئەوا زانستى زاراوە‌سازیش بۆى هەیه هەول بدات، بۆ دۆزینه‌وه‌ی هۆیه‌کانى گەياندننى زمانە نیشتمانیە گەورەکان و بیانگەییانیته رێژه‌یه‌کى گۆرانی تەواو، لەبارەى ژیارى سەردەم و زانسته‌ جوړاو جوړەکانى.

٧- زانستى زاراوە‌سازى بایەخ بە وشەى نووسراو دەدات، کەچى توێژینه‌وه زمانەوانییه‌کان لە دەنگە درکێنراوە‌کانه‌وه دەست پێدەکات، بەوه‌ی کە زمان دیاردەیه‌کى درکێنراوى بینراوه.

٨- زانستى زاراوە‌سازى دەست بە دیاریکردنى نرخى پیکهاتەکانى زاراوە‌ دەکات، ئەمەش بریتیه‌ لە یه‌کخستنى پێوانه‌یى زاراوە‌کان. واتە هەلبژاردنى زاراوه‌ی گونجاو و دانانى زاراوه‌ی ویستراو، کە ئەمەش بە دیاریکردنى واتای پیکهینانى زاراوە‌کانه‌وه بەنده، کە ئەمەش کاریک بوو زانستى زمان بایەخى پێنادات، چونکە تاییه‌ته بە پیشه‌ی فەرهنگه‌وه (*).

زانستى زاراوە‌سازى وەك زانستى زمان بەشیوه‌یه‌کى گشتى خاوه‌نى ئاسۆیه‌کى جیهانییه‌ و یه‌کخستنى پێوانه‌یى زاراوه‌کانیش پێویستى بە بنه‌ما و تیۆریکى گشتى هەیه. لەبەر ئەوه لی‌ره‌دا هاوکارییه‌کى نیوده‌وله‌تى به‌تین هەیه، کە ئامانجى ئەوه‌یه و دەیه‌وێت پەرە بە بنه‌ما گشتیه‌کانى زانستى زاراوە‌سازى و رێبازەکانى بدات، بۆ دروست کردنى فەرهنگى زاراوه‌کان لە پێیناوى بە یاساکردنى کارکردن لەم بواره‌دا.

بەشى دووهم: زاراوه‌ی زانستیه‌ی کوردیه‌ی:

– کێشه‌ی زاراوه‌ی زانستى له‌ زمانى کوردیدا:

كيشه‌ی داپشتنی زاراه‌ی زانستی و گشتاندنی و پیکه‌وتن له‌سه‌ری، یه‌کیکه له‌و کیشانه‌ی که له‌گشت زمانیکدا به‌دی ده‌کریت، ته‌نانه‌ت له‌ نه‌ته‌وه پیشکه‌وتوو‌ه‌کاندا زۆر به‌پرونی دیاره. چونکه پوژ نییه له‌ بواره‌کانی زانستیدا کۆمه‌لیک چه‌مکی زانستی نوی نه‌یه‌ته نیو زمانه‌کانه‌وه، که نه‌مانه‌ش پیو‌یستیان به‌ زاراه هه‌یه، بۆ ئه‌وه‌ی بتوانن گوزارشتیان لی بکه‌ن، ناتوانریت ئه‌مه‌ش جیبه‌جی بکریت، نه‌گهر بی‌ت و هوش و ئاوه‌زیکی زنگمان نه‌بی‌ت، بۆ ئه‌و راستیی زانستییه نوییه‌ی، که زاراه‌یه‌که ده‌دۆزینه‌وه بۆیان و نوینه‌رایه‌تیا بکات.

سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که (زاراه) ته‌نیا (شیوه‌ی) چه‌مکه زانستییه تازه‌کان ده‌نوینی‌ت، زۆر جاریش به‌هه‌رشیه‌یی‌ک خوی له‌ کپوک و گه‌وه‌ه‌ری ئه‌و راستیه زانستییه ده‌دات، که ده‌یه‌وی‌ت گوزارشتیان لی بکات. تا وای لی‌ها‌توو هه‌مپو، که گرن‌گترین گپو‌گرفت به‌ره‌نگاری په‌ره‌سه‌ندنی به‌کوردی کردنی زاراه‌ی زانستی ده‌بی‌ت، دۆزینه‌وه‌ی زاراه‌ی کوردی گونجاوه بۆ وشه‌کان و چه‌مکه زانستییه تازه‌کان، که له‌ ولاته بیانیه‌کانی تره‌وه بۆمان دی‌ت، ((چونکه زاراه هۆکاریکی سه‌ره‌کییه بۆ پیکه‌ینان و پیکه‌ستنی و په‌ره‌سه‌ندنی زانیاری))^(٨)، هه‌ر له‌سه‌ره‌تای بواژنه‌وه و بایه‌خدان به‌ زمانی کوردییه‌وه، بگه‌ر له‌ (نه‌وبه‌هار) ی ئه‌حمه‌دی خانییه‌وه، تا ئیستاش بایه‌خدان به‌ داپشتنی زاراه‌ی زانستی بۆته جیی خه‌مخو‌رانی هه‌موو ئه‌وانه‌ی که له‌ پیناوی زمانی کوردیدا شه‌ونخو‌نیان کردوو، چ له‌سه‌ر ئاستی تاکه‌ که‌س، یان له‌سه‌ر ئاستی په‌سمی، وه‌ک دام و ده‌زگا و کۆپه زمانه‌وانییه‌کان، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ش ئه‌و هه‌ولانه که زۆر به‌راستگۆیییه‌وه نراون، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا په‌له‌یان پیوه‌دیاریبووه له‌و ئاسته چاوه‌پروان کراوه‌دا نه‌بوون، یان له‌سه‌ر بنه‌مایکی زانستی و ریبازه‌کانی داپشتنی زاراه‌ی کوردی دانه‌مه‌زاون، بۆیه که له‌ زاراه‌کاندا ده‌بینین به‌ پیی ئه‌و ئاسته پو‌شنییرییه‌ی که خاوه‌نه‌که‌ی هه‌یبوو تاییه‌تی‌تی تاکه که‌سیان پیوه‌دیاره. بۆیه ده‌بینین هه‌ندی زاراه له‌ شیوه‌زاریکی تر یان له‌ هه‌مان شیوه‌زاردان، هۆی ئه‌م جیاوازییه‌ش ده‌گه‌ریته‌وه بۆ جو‌راوجو‌ری سه‌رچاوه‌ی گواستنه‌وه و لی وه‌رگرتن، ئه‌وانه‌ی له‌ ئینگلیزییه‌وه شه‌ت وه‌رده‌گرن زاراه‌کانیان جیاوازه‌بن له‌وانه‌ی له‌ فه‌ره‌نسی و ئه‌لمانی و پو‌وسییه‌وه وه‌ریان ده‌گرن. له‌به‌ر ئه‌وه ده‌بینین که زاراه‌ی زانستی له‌ زۆریو‌نیکی به‌رده‌وامدایه و وه‌ک چۆن مرو‌ف و ئاژهل و پو‌وه‌ک زیاد ده‌که‌ن ئه‌ویش به‌و شیوه‌یه پو‌ژ به‌پو‌ژ سال له‌ دوا‌ی سال له‌ زیادبو‌وندایه، ته‌نانه‌ت ژماردن و دیاریکردنی گپو‌گرفتیکه تووشی پسپو‌ران و زمانه‌وان بووه، تا وای لی ها‌توو که ده‌زگا‌کانی بلا‌وکردنه‌وه ماوه فه‌ره‌ه‌نگیکه جو‌ربه‌جو‌ریان بۆ ده‌رده‌کات (به‌ دوو، یان چوار، یان شه‌ش) زمان، بۆیه به‌ره‌نگاریبو‌ونه‌وه‌ی ئه‌و زاراه زانستییه زۆره بۆ زمانیکه وه‌ک کوردی کاریکی قورسه.

ههركه سيك كاتي^٩ كه كتيبيك بخوينيته وه ههست به وه دهكات كه زماني كوردی له م پلهیه دا تا چ رادهييك له زاراه زانياريدا دوا كه وتوو وه كومهللك هو وایانكردوو، كه زاراهي زانستی له زماني كوردیدا بهو شیوهیه نه بیئت، هویه کانیش ئه مانهش، له وانه (نه بوونی دهولت، کارکردنی كه می زمانه وان له بواری وهرگیپراندا، نه بوونی فرههنگيكي یه کگرتوو و نه بوونی کوپيكي به هیزی زمانه وانی بایه خ به داهینان بدات ...) ئه وانهش كه له بواری وهرگیپرانی کاره زانستییه کانداهشت وهردهگیپرن له بهرانبهر وهرگیپرانی زاراهي زانستی تووشی چه ندین گیروگرفت دهبن، بویه وای لیديت دهست له کاره کانیان بكشینه وه، هه رچه نده زماني كوردی زمانیکه، كه دهتوانی بهرانبهر هه موو بواره کانی زانستی بووه ستییت و شان به شانی زمانه کان له په ره سه ندن و پیشكه وتندا پهل و پوپ بهاویت، توانای نه وهی ههیه بهرانبهر به ههر زاراهييكی زانستی زاراهي كوردی دابنییت و دابریژیت و وهرگیپریت.

((زاراهي زانستی له هه موو زمانیکدا له ئاتاجی ژیا نه وه سه ره هل ده دات، مروقه هه تا ههست به بوونی نه کا بوی پیکناهییری، كه ههستی به بوونی كرد ئه كه ویته كه لکه لهی نه وهی كه بوی پیک بهینی))^(٩)، لییره دا گرنه نه وهیه بلین چون زاراهي بوی پیک ده هینی؟ ئه شی لییره دا هه لو یستیکی بۆ بکا و بیوروژینی و سه لیهی ره وان له تهك توانای زمانه كهی به کار بهینی و به شوین دهستوو و ریگاییک بکه وی له داپشتنیدا، نهك هه ر چونیک بیئت، ((چونكه نه و زاراهیهی كه له دهستوو ری زمان دابریژیت گه لی به سوود تره له وهی، كه له گو تره وه به پییری به سه ر زمانه كه دا و بییته هو ی ئاژاوه ییکی فیکری و باریکی گران بۆ سه ر نه وهی دواپوژی گه لی كورد))^(١٠).

زمانی كوردی له بهر نه وهی زۆر كه م خزمهت كرا وه نه و دواكه وتنی زاراهیهی زانستییهی به خو وه بینی، ئه مهش نه وه نه بیئت، كه هه موو هویه كه بگه ریته وه بۆ كورد خو ی، نه خیر، ((ژیر دهستی یی وای لی كرد بوو، كه نه توانی خزمهتی زمانه كهی خو ی بكات و په ره ی پییدات، كونه په رستی نه و دهوله تانه ی، كه دهستی ان به سه ر كوردستاندا كیشا وه، ریگایان نه دا وه خزمهت بكری و ببوژیته وه، سه ره پای نه وهش هه ولیان دا وه له كوپی زانستی و به کار هینان دوور بخریته وه و ما وهی نه وهی نه بی كه پهل بهاوی))^(١١). هه روهك وتمان نه وانهی كه له نووسین و وهرگیپران و دانانی زاراهي زانستی كار دهكهن، وهك خوینده واران و تیگه یشتوان و پو شنیران و ماموستایان و زمانه وان و ... هه ندیکیان له م کاره دا ناتوانن به رده وام بن، به لام هه ندیکیان به رده وام دهبن و خزمهتی باش دهكهن و به پیی توانستی ان زاراه داده ریژن، نه مانهش نالیین کارکانیان هه موو باش و به سوودن، به لكو

ههچهنده زاراوه كانيشيان ههندی کال و کرچ بن، به لام له سوودیش بهدر نابن و پوژی له پوژان تهتهله دهکرین و نهوانه ی باش بن دههیلرینه وه و نهوانی تر نهبنه سهر کوژهرو فری دهدرین .

ههکه سیکیش بییه ویت زانسته زاراوه (زاراوه ی زانستی) وه بگیپریت، یان بکوردینیت، زور کوسپ و ماندووبوونی دیته ری، ((ههلبژاردنی ره های ماده مهنی و مانامه نیه کانی، به چیژو نه زموونی زانیاری نه بی دهسته بهر ناکری و ههچه ندیک نه مهرجانه له و که سه دا، که نه یه وی زاراوه وه بگیپریت، یان بکوردینیت، که متر بن، ههلبژاردنه که ی کال و کرچ و دووره وردی و جوانکاری نه بیته به پیچه وانه شه وه ههچه ندیکیش نه مهرجانه زورترین، نه وه ندهش ههلبژاردنه که ی پابهندی ریسا و بنه ماکانی ده بی و سه لیکه ی ههلبژاردن به زانیاری و کارامه یی و ههستیاری پاراوتر ده بیته))^(١٢)، بویه ده بیته وردترو فراواترو قوولتریش له چوئیتی سازکردنی زانسته زاراوه ی کوردی بدوین، به سوود وه گرتن له نه زموونی گهلانی پیشکه وتوو له و بواره گرنگه ی گونجاندن و دهسته مۆکردنی زمانی نه ته وه ییمان بو زانست پیده ربیرین، له جیاتی سه ریپی وه رگیپان و به کوردی کردنی ته نه و شه و زاراوه بیانییه کان و لیکنه وه زانستییه کان .

کارکردن له دۆزینه وه ی زاراوه ی زانستی کوردی، به تایبه تی له بواری زانسته پراکتیکییه کاند زور پیویسته، له پیناوی دهوله مه ندکردنی زمانی کوردی و په ره سه ندنی نه مهش نه وه ناگه یینی، که بو کورداندن جیبه جی نه بیته بی کورداندنی زاراوه، له بهر نه وه ی به کوردیکردن له بواری زانستیدا پیش به کوردیکردنی زاراوه که وتوو، بویه به کوردیکردنی زانست پیویستی به کورداندن و دۆزینه وه و به کاره یانی زاراوه هه یه، ((تابتوانریت نه و زاراوه گونجاوه بچه سپیت، ههروه ها به کاره یانی به بهرده وامی وای لی دهکات بچه سپیت))^(١٣)، مه رج نییه هه زاراوه ییک کرا به کوردی یان به کوردی دانرا ناشنای گوئی هه موو کوردیک بیته، ((چونکه کاریکی ئاساییه که نه و شه یه سهر به شیوه ییکی زمانی کوردییه ده شی له شیوه کانی دیکه دا نامو بیته، به لام گرنگ نه وه یه ده لاله تیکی مه به سه که بگه یینیت، ههروه ها شتیکی ئاساییه زاراوه ییکی بیانی کاتی که له کوردیدا به رانه ریکی بو داده نریت له وانه یه له سهر زمان قورس بیته گوئی، به لام له گهل به کاره یاندا مروقه لیی رادیته و ئاسان ده بیته، خو نه گهر له ته نیشته زاراوه کوردییه که وه تا ماوه ییک زاراوه لی وه رگیراوه که بنووسی باشته))^(١٤)، چونکه نه گهر هه زاراوه ییک دارشته که ی له بارو پیوانه یی بوو، له سهر زمان قورس و گران نه بوو مه به سه تی پیکا به زاراوه وه رده گریته . پیویستیشه سوود له که له پووری کوردی وه بگریته و زیندو وکردنه وه ی کاریکه سوودی گهره ی هه یه، چونکه له کتییی کۆنینه کانماندا به هه زاره ها شه هه ن، که پیویستیمان پییان ده بیته، وه که نه وه ی ئیستا له کتیه

- قوناغه‌کانی بایه خدان به دانانی زاراوه‌ی زانستی:

له زاراوه ی زانستیدا چه ند خالیک هه ن زور گرنگن پیویسته روون بکریتوه، که نه مانه ن :

۲- زۆرىنەى زاراۋەى زانستى لەلەى كورد لەبەر زۆرىتى ئەو ھەولەنەى، كە بۇ ئەنجامدانى ئەو ئەركە نەتەۋەىيە دراۋە، كە ئاسايىيە لەم خالەدا بەپىي ئاستى پۆشنىرى و زانىارى ھەرىكە لەوانەى كە دايانناون، زاراۋە زۆربىن و شىۋەى جۆراۋجۆريان ھەيىت، پاشان بۆيەك چەمكى زانستى زاراۋەى جيا دانراون و، بۇ يەك زاراۋە چەند چەمكى، بۇ نمونە ئەگەر سەيرى ئەو زاراۋانەى لە جياتى (پىشەند) بگەين، دەبينىن: ((حەرفى جەر، ئەداتى تەۋاۋى، ئامرازى پەيۋەندى، ئامرازى پىۋەست، بەرناق، پىربەست، پرىپۆزىشن، پىشپىرتك، پىبەست، بەندىۋارى، ئامرازى پاكىش))^(۱۵) بۇ بەكارھاتوۋە، ھەروەھا ئەگەر سەيرىكى ئەو زاراۋانەى لە جياتى (پاشەند) بگەين، دەبينىن: ((پاشكۆ، پاشپىرتك، نىوكار، وشەھۆن، پۆستپۆزىشن))^(۱۶) بۇ بەكارھاتوۋە، ئەمەش دەيىتە سەرلى شىۋاندنى خويىنەر، لەبەر ئەم گىرقتە ۋەندى ھۆكارى تر بانگەيشتى يەكگرتن و يەكخستنى زاراۋە زانستىيەكان دەكەين، لە زمانى كوریدا، بۆيە ھەولەدانى يەكخستنى ئەو زاراۋانە چ لە سەر ئاستى تاكە كەس، يان دەزگا ۋ كۆرى زانىارى بىكەن كارىكى زۆر پىۋىستە.

باس و دۆزی یه کخستنی زاراو هی زانستی دوو لقی لیډه بیته وه:

باریک پیه و هندی به زمانه وه هیه و باریکی تریشی پیه و هندی و سیاسه ته وه هیه، بۆ ئەم دوو لقه پشت ده به ستین به وهی که کۆر کاتی زاراو هکانی دانا، تاراده ییک ئەو زاراو هه چی سپاند، پاش ئەوهی له گه ل هه موو لیستی که دایده نا، دهیوت ئەمانه پیشنیازن و تا ماوهی شهش مانگ چی پیشنیازن و تییینیتان هیه بینین، تا بتوانین پاش ئەوهی بریار له سه ر چه سپاندنیان بدهین ئەوهی به باشی ده زانن هه لیبیرترین له گه ل ئەوه شدا که زۆرینه ی زاراو هکان چه سپینزان و له سه ریان ریکه و تن، به لام هه ندی زاراو هه ده میننه وه، که نا کوکیان له سه ره و ده بی گفتو گو و هه لسه نگاندنیان له سه ر بکریت .

لایه نه سیاسیه که شه وه هیه، که پیه و هندی به زمانی کوردیه وه نییه، چونکه کۆری زانیاری و دام و ده زگا کان زاراو هکانیان گشتانده سه ر گشت بواره کان، به لام شیوه زاره کان و دیالیکت هکانی نه یان خستوونه ته جیی به کاربوون، بۆیه ده توانین بلیین که زمانی کوردی پیه و هندی به خراب به کاره یانی زاراو هه کگرتو وه کانه وه نییه، کاتی ئەوه هاتو وه که جیاوازی له نیوان یه کخستنی زاراو ه زانستییه کان به واتای توانستی زمانه وانی و یه کگرتنی به واتای به کاره یانی له دیالیکت و شیوه زاره کان کوردیدا بکهین. زمانی کوردی توانستی یه کخستنی هیه – به واتای ئەوهی که بنیات هه ی توانستی دانانی زاراو هی بۆ چه مکه زانستییه کان هیه .

٣- گله یی له وه ده کریت که زاراو هی زانستی یه کگرتو و له دیالیکت و شیوه زاره کان زمانی کوردی زۆر هیه و به کارنا یهت، چونکه پای تاکانه ی زمانه وانی له دیالیکت و شیوه زاره کان و به کاره یانی ئەو زاراو هه ی که له دیالیکت هه یان و شیوه زاره که ی خو ی بلا وه، هه روه ها قه ده غه کردنی چاوپێنه که و تنی زمانه وان و یه کنه گرتنی زاراو هکانیان له بهر هو ی سیاسی، یان سنوور، یان هه ر هو یه ک بیته، بۆته هو ی زۆر بوون و جۆربه جۆریی زاراو هه له نیو خه لکید، ئەمه شه ده گه رپته وه بۆ که مه تر خه می بریار یکی سیاسی (مه به ست ئەوه یه که بووینه خاوه ن ده ولته، یان هه ریم یکی سه ربه خو و کۆر یکی زمانه وانی و جیاوازی نه کردن له نیوان شیوه زاره کان، بۆنموونه (بادینان و سو رانی) به بریار یکی سیاسی له لایه ن کۆری زانیاری (به غدا) و (هه ولیر) ده توانریت زاراو هکان یه کبخری ن و فشار بخه نه سه ر دام و ده زگا و زانکو کان و بنکه کانی تو یژینه وه و فی رگه کان بۆ به کاره یانی زاراو هی زانستی یه کگرتو و و دوور که و تنه وه له و زاراو هه ی، که نا کوکیان له سه ره، بۆ

نمونه با هه موو بلیین (خویندکار) و کوتایی بهو کیشهی زاراویهیه بیین، یان با هه موو بلیین (جیناو) یان (پاناو) یان زاراویهیه کی وهک (بریناو) به کاربیین و چی دی سهر له خه لکی نه شیوینین.

گومانی تیدا نییه، که ئیمه خاوهنی بریاری سیاسی نه بین ههست دهکین، که زاراوهی زانستی کوردی سهره پای ئه وهی که زۆره و ههنگاوی باشی ناوه، به لām تا ئیستا یه کگرتوو نییه، بویه نازانین چۆن ئه وه و ههولانه هانیدهین بۆ یه کخستنی زاراوهی زانستی که بریاریکی سیاسی نه بییت، که زاراو زانستی یه کگرتوو که بخاته کار، مهسهله که سیاسییه و هیچ پیوهندی به زمانی کوردیه وه نییه، به لکو زمانی کوردی وای لیها تووه، وا خه ریکه ده شیوینریت، جیگه ییک به شیوه زاری بادینی و جیگه ییک تر به شیوه زاری سوورانی ده خوینن، که واته جیگه و شیوه زاره کانی تریش حه قی خوینانه به شیوه کهی خوینان بخوینن و حالیش بهم شیوهیه بروت هیچ کاتی که نه زمان و نه زاروهی زانستی یه کگرتوو مان نابییت، له کوتایی مهسهله یی که کخستنی زاراوهی زانستی دهگهینه ئه وهی که زمانی کوردی توانستی دانانی زاراو و یه کخستنی ههیه له نیوان دیالیکت و شیوه زاره کانی زمانی کوردی، به لām به کارهینانی زاراو یه کگرتوو کان و به کارهینانیان مهسهله یه که پیوهندی به بریاره سیاسییه که نه وه ههیه و هیچ پیوهندی به زمانی کوردیه وه نییه.

– گرنگیی زاراو له زماندا:

سووربوونی زاناکان له کۆن و نویدا له سهر پیناسه کردنی زاراو و دیاریکردنی چه مک و پروونکردنه وهی لایه نه کانی، له پۆل و گرنگیی و دهوری له بهستنه وه و پیوهندی نیوان نه ته وه کان و بهرده وامی نیوانی که لانداهه لقوولاوه، ههروهها گرنگیی زاراو له گوازتنه وهی زانست و زانیاری و گشتاندنی پۆشنییری و داهینان و بلاوکردنه وهی گشت لایه نه ژیاریهیه هاوچه رخییه کان و تیوره جیاوازه کان، که خزمهتی لایه نه کانی ژیا نی مروقا یه تی دهکهن، ههلقولاوه.

زاراو دهویریکی گرنگ له بهستنه وهی پیوهندی نیوان نه ته وه و گهلاندا دهگپریت، ههروهها ((له گوازتنه وهی زانیاری و تهکنه لوژیا و بلاوکردنه وهی شوینه واری ژیا نی تازه دا، سهره پای ئه وهی که تیوره کان دان به یه کسانی و گونجاندنی نیوان زاراو کان و بارودوخی گهلانی کومه لایه تیدا ده نیت))^(١٧). بویه پیوستیمان به زاراو ههیه له گشت بواره کانی ژیا ندا و ئه وه پیوستیه ش هیچ کاتی که کوتایی نایهت و باز نه کهشی هیچ کاتی که داناخریت بواره کانیشی دیاری ناکرین، چونکه زانستیکی تازه و په ره سه ندنی بهرده وامه، له بهر ئه وهی به په ره سه ندنی زانیاری مروقا یه تی و فراوانی باز نه یی و بواره کانی بهنده، چونکه ههر کاتی که شتیکی تازه له ژیا نی مروقا دا دۆزرایه وه،

زاراوهییکی بۆ دهکهنه ناو، بۆیه پرۆسهی زاراوه له سنووریکی دیاریکراودا کۆتایی پێ نایهت، له بهر ئهوهی زانیاری موقایهتی وهستانی بۆ نییه.

زمانی کوردیش که بوو به زمانی نووسین و خویندن له فیڕگهکاندا، پێویستی وایکرد، که دهست بکریته به وهرگێڕانی زاراوه عهرهبییهکان، له م پرانگهیهوه بایهخ به زانستی زاراوهسازی، به تایبهتی زاراوه درا، بۆ ئهوهی بتوانیته له فیڕگه و زانستگاکاندا کاری پێ بکریته، بۆیه گرنگی زاراوه کاریکی پێویست بوو، که نهتهوهی کورد ههستی به نرخ و بههای زاراوه کردو بهدوای ههموو لایهنهکانیدا گهرا، له پیناو بنیاتی بووژانهوهی زانستی که ههولێ بۆ دهدات، بایهخیان به پرگای دانان و داپشتن و وهرگێڕانی دا، تا وای لیهات، تارادهیهکی باش که زمان بگاته لووتکهی پهرهسهندن و ئاسانکردنی له دهبرپینی گشت شته تازهکان، که تیۆره زانستی و بیرو رایه فلهسفییهکان، وای لیهات بوونه هۆی دهبرپینی گشت لایهنهکانی فیکری و زانستی و تهکنیکی لهو سهردهمهدا .

له سهدهیهدا زانیان و زمانهوان، لهو دواکهوتنه ژیاړی و فیکرییهی که نهتهوهکهمان تییدا دهژیته و هۆیهکانی ئهو دواکهوتنهیان ههست پیکردوووه و دهکیان بهچهندین کهمتهرخهمی زمانهکهمان بهرانبهرداواکارییهکانی سهدهو مهوای کهمتهرخهمی له دهبرپینی چهکه زانستییهکان و تهکنیکییه ژیاړیهکان کردوووه، له بهرئهوه ههر کهسه و له شوین خۆیهوه ههولێ پتهوکردنی زمانی کوردی و داهینانی زاراوهی دا، بۆ دهبرپینی شته تازهکانی ژیان، کارو ئهرکی زۆریان کیشاوه له پیناو تۆکمهکردنی زمانهکیان و ئهو شتانهی، که پێویستییان پێیهتی، بۆیه له پیناو ئهمه دهزگای زانستی و پۆشنیری، ههروهها کۆری زانیاری و زمانهوانی که دانانی زاراوهی زانستی له سهرووی کارهکانیانهوه دانا، دامهزرا.

گرنگی زاراوه نهک ههر له وانهی له سهروه باسکران دهدهکهوێت، بهلکو له پرگهیهی کهخستنی زاراوهوه دهتوانین زمانی نووسین پتهو بکهین، ((له بهر ئهوه بۆ پتهوکردنی زمانی نووسین یان بلیین(زمانی ستانداردی کوردی) دهبیته له (زاراوه)وه، دهست پێ بکهین و بیکهین به بهردی بناخهی لێک نزیکبوونهوهی دیالیکتهکان))^(١٨)، چونکه یهکی لهو خالانهی که زمانی ستانداردی کوردییان له سهردادهمهزیت، یهخستن و یهگرتنی زاراوهی نیوان دیالیکت و شیوهزارهکانی زمانی کوردییه، کهواته دهتوانین بلیین که زاراوه بهردی بناخهی زمانی یهگرتووی کوردییه،)) بۆیه پێویسته زاراوه بکهینه بهردی بناخهی زمانی نووسین، چونکه زمانی نووسین نهک ئاخافتن له

توانايدا ههيه كۆدهتا و گوڤان به سەر زماندا بهيئيٽ))^(١٩). ههروهها يهكٴ له گرنگيههكانى زاراو له زمانى ستانداردا ئهوهيه كه زاراو بنچينهى زمانى ستانداردى نهتهوهيهه، ((دياليكتهكانى ليك نزيك دهكاتهوه دهبيٽه هوٴ پيكهينانى يهكيٴى دهريپى و بنچينهى ئامرازو هزرو بيرو داهيئانى بو نهوهكانى داهاتوو به يهكگرتوويى))^(٢٠)، ههروهها گرنگيههكى ترى زاراو و يهكخستنى دهبيٽه ههويئى داينكردى يهك زمانى زانستى، كه ئهويش پيگا بو پيكهينانى يهكيٴى نهتهوهيى خوڤ دهكات، بو جيٴهجيٴ كردنى ئهه پرۆسهيهش پيويسته:

((١- تيؤرى گشتى زاراو سازى، بنه ماكانى زاراو سازى زانستى و تهكنهلوؤى به زمانى كوردى بخويندريٴ.

٢- دروستكردنى بانكى زاراو وهك دهزگايهكى سهربهخو.

٣- دامه زراندى كۆرپكى زانيارى وهك دهزگايكى ئهكاديمى و دهسهلاتدار.

٤- هاندانى ليكولينهوه و نووسين له سهر بابيهتى تيؤرى گشتى زاراو سازى و تيؤرى تايبهت به زاراو هكان بو ليكولينهوه له سيستهى واتاكان له بواره جياجياكانى زانست و زانيارى بو ئاسانكردنى دانانى زاراو به رانبهريان))^(٢١)، ههروهها زاراو له بواريكى تايبهتى و مهودايهكى ديارىكرودا بو دهريپى بهكارديٴ، بو نموونه ((زاراو (پيژمان) زمانهوانيك، يان زؤرتر سازيان كردوه و له بابيهتىكى زمانيدا به كارى ديئن، زاراو سىگۆشه زانى سازكارانى بو بهكارهينانى خويان له بوارى بيركارى و ئهنازياريدا سازيان كردوه))^(٢٢)، بهه شيوهيه دهبينين، زاراو سوودو گرنگيههكى زؤرى ههيه و له توانايدا ههيه خزمهتى گشت بوارهكانى زانيارى و زانست بكات و ههر له پيگاي زاراو وهيه دهتوانريٴ ناو بو گشت چهكه تازهكان داينريٴ.

ئه نجاههكان:

١- زانستى زاراو سازى له سهدهى ههژده هاتۆته كايهوه، نهك له سهدهى نۆزده كه زؤربهى ئهه بهرههمانهى به زمانى كوردى نووسران، ئاماره بو سهدهى نۆزده دهكهه.

٢- زمانى كوردى توانستى دانانى زاراو و يهكخستنى ههيه له نيوان دياليكت و شيوه زارهكانى زمانى كوردى، بهلام بهكارهينانى زاراو يهكگرتوهكان و بهكارهينان مەسهلهيهكه پيوهنديى به برياره سياسيهكانهوه ههيه و هيچ پيوهنديى به زمانى كورديهيهوه نيهه.

٣- په یوه نډییه کی واتی له نیوان واتای زمانه وانی و زاراویدیدا هیه. زاراوه سازی بایه خ به وشه ی نووسراو ددهات، که چی توژیښه زمانه وانیه کان بایه خ به دهنکی گوکراو ددهات، به وهی زمان دیاردهیه کی درکینراوی بیسراوه.

٤- گیروگرفتی زاراو هی زانستی کوردی زوربه یان بو کارکردنی هه ولی تاکه که سی و خزمه ت نه کردنی زمانه که مان و داگیرکه رو باری وهرگیران و به کارنه هاتنی ریگاکانی دروستکردنی زاراو هی زانستی و... ده گه ریته وه.

٥- دانانی زاراو هی زانستی ئه رکیکی نه ته وه ییه و به سی قوناغدا تیډه په ریټ: دانانی زاراو و یه کخستنی و به کارهیانی، یه کخستنی زاراو هی زانستیش په یوه سته به دوو لقه وه: زمانی کوردی و باری سیاسی نه ته وهی کورد.

٦- زاراو ده وریکی گرنه له به ستنه وهی په یوه نډی نیوان نه ته وه و گه لاند ده گیریت.

٧- گرنیکی زاراو و یه کخستنی به به ردی بناغهی زمانی یه کگرتووی کوردی دده نریت و دیالیکته کان له یه کدی نزیک ده کاته وه و ده بیته هو ی دهرپرینی و بنچینه ی ئامراز و هزو یه کخستنیشی ده بیته هه وینی دابینکردنی یه زمانی زانستی.

سه رچاوه کان:

* به زمانی کوردی:

١- ئازاد ئه مین فره ج باخه وان، پیشبه ندو پاشبه ند له هه ردو دیالیکتی کرمانجی خواروو و ژورووی زمانی کوردیدا، نامه ی دکتورا، کولیژی په روه رده - ئین پوشد، زانکوی به غدا، به غدا، ٢٠٠٣.

٢- د. ئازاد ئه مین فره ج، یه کخستنی (زاراو) یه کخستنی (زمانه)، وتاریکه له کونفرانسی زمانی کوردی له ئه نیستیتوی کورد ئه لمانیا خویندراوه ته وه، که له ١٤-١٥/٦/٢٠٠٨ به ستراوه.

٣- جه مال عه بدول، فره هه نگی کیمیا (ئینگلیزی - عه ره بی - کوردی)، یه که م چاپ، سلیمانی، ١٩٩٨.

٤- جه مال عه بدول، به رکولیکی زانسته زاراو سازی کوردی، یه که م چاپ، سلیمانی، ٢٠٠١.

٥- جه مال عه بدول، زاراوه سازی و زانستاندنی زمانی کوردی، گوڤاری ئه کادیمی کوردی، ژماره (٧)، کوردستان - هه ولیر، ٢٠٠٨.

- ٦- رؤثان نـورى عبدالله، فـهـر هـنـگى زـمـان و زارـاوه سـازى كـوردى، چاپخانهى (چوارچرا)، سليمانى، ٢٠٠٧.
- ٧- عهـدولـهـر حـمـان عـوسـمـان، زارـاوه زانـى و زارـاوه زانـستى كـوردى، گوڤارى (بانـه پـوژ)، ژماره (٢١)، كوومه لى پرووناكبرى و كوومه لايه تى كهركوك، كهركوك، ٢٠٠٥.
- ٨- محمـهـد وهـسـمـان، گـيـرگـرفـتـه كـانى زارـاوه دـانـان له زـمـانى كـوردـيدا، هـهـولـيـر، ٢٠٠٤.
- ٩- نوورى عهلى ئەمين، زارـاوه زانـيارى، گوڤارى (نـهـوـرـۆـن)، ژماره (٣)، سالى (١)، سليمانى، ١٩٥٩.
- ١٠- نوورى عهلى ئەمين، زارـاوه زانـستى، گوڤارى (بـلـيـسـه)، ژماره (٦)، سليمانى، ١٩٦٠.

* به زمانى عهـرهـبى:

- ١- د. ابراهيم كايد محمود، المصـگـلـح ومشـكـلات تحـقـيـقه، مجله (التراب العربى)، العدد (٩٧)، السنه الرابعه والعشرون، دمشق، ٢٠٠٥.
- ٢- سعد القحـكـانى، قـچـاـيا فى المـصـگـلـح العربى، مجله (الفـيـصـل)، العدد (٣٠٩)، الاردن، ٢٠٠٣.
- ٣- د. على القاسمى، مقدمه فى علم المـصـگـلـح، الموسوعه الصغيره ١٦٩، بغداد، ١٩٨٥.
- ٤- د. على القاسمى، علم المـصـگـلـح أسسه النـقـريـه وتـكـيـقـاتـه العلميه، الـكـبـعـه الاولى، مـكـتـبـه لـبـنـان، لبنان، ٢٠٠٨.
- ٥- قاسم الساره، تعريب المـصـگـلـح العلمى (اشكاليه المنهج)، مجله (عالم الفكر)، المجلد التاسع عشر، العدد الرابع، وزاره الاعلام، الكويت، ١٩٨٩.
- ٦- محمد على الفاروقى التهانوى، كشاف اصـگـلـاحـات الفـنـون، تحـقـيـق: لـكـفى عبدالبديع، المؤسسه المصريه، ١٩٦٣.
- ٧- د. محمود فهمى الحجازى، الـسـس اللـغـويه لعـلم المـصـگـلـح، دار غريب للـكـبـاعـه والنـشـر، القـاهـره، ١٩٩٣.
- ٨- نـجـاه عبدالعـزـيـز المـكـوع، افاق التـرـجـمـه والتـعـرـيـب، مجله (عالم الفكر)، المجلد التاسع عشر، العدد الرابع، وزاره الاعلام، الكويت، ١٩٨٩.

* ئەنتـهـرنيـت:

١- www.dahsha.com

پـهـراوـيـزە كـان :

(١) محمد على الفاروقى التهانوى، كشاف اصـگـلـاحـات الفـنـون، تحـقـيـق: لـكـفى عبدالبديع، المؤسسه المصريه، ١٩٦٣، ص ١٧.

- (٢) د. محمود فهمي الحجازي ، الأسس اللغوية لعلم المصطلح ، دار غريب للكتاب والنشر ، القاهرة ، ١٩٩٣ ، ص ١٦ .
- (٣) د. علي القاسمي ، مقدمه في علم المصطلح ، الموسوعة الصغيره ١٦٩ ، بغداد، ٥، ١٩٨٠ ل، ١١ - ١٣ .
- (٤) هه مان سه رچاوه ، ل ١٤ - ١٧ .
- (٥) هه مان سه رچاوه ، ل ١٨ .
- (٦) سعد القحطاني ، قچايا في المصطلح العربي ، مجله (الفصل) ، العدد (٣٠٩) ، الاردن ، ٢٠٠٣ ، ص ١١ .
- (٧) جه مال عه بدول ، به ركوليكي زانسته زارواه سازيي كوردی ، يه كه م چاپ ، سليمانی ، ٢٠٠١ ، ل ٦ .
- (*) له باره ی ئەم په یوه ندييانه وه ، بروانه :
www.dahsha.com
- د. علي القاسمي ، علم المصطلح أسسه النظرية وتجلياته العلمية ، الكعبة الاولى ، مكتبة لبنان ، لبنان ، ٢٠٠٨ ص .
- (٨) قاسم السار ، تعريب المصطلح العلمي (اشكاليه المنهج) ، مجله (عالم الفكر) ، العدد الرابع ، ص ٨٣ .
- (٩) نووری عه لی ئەمین ، زارواه ی زانیاری ، گو قاری (نه ورۆن) ، ژماره (٣) ، سالی (١) ، سليمانی ، ١٩٥٩ ، ل ٦١-٦٢ .
- (١٠) هه مان سه رچاوه ، ل ٦٢ .
- (١١) نووری عه لی ئەمین ، زارواه ی زانستی ، گو قاری (بلیسه) ، ژماره (٦) ، سليمانی ، ١٩٦٠ ، ل ٢٨ .
- (١٢) جه مال عه بدول ، فرههنگی کیمیا (ئینگلیزی - عهره بی - کوردی) ، يه كه م چاپ ، سليمانی ، ١٩٩٨ ، ل A .
- (١٣) نجاه عبدالعزيز المکوع ، افاق الترجمة والتعريب ، مجله (عالم الفكر) ، العدد الرابع ، ل ١٠ .
- (١٤) عه بدولرهمان عوسمان ، گو قاری (بانه روژ) ، ژماره (٢١) ، ل ٦٥ .
- (١٥) نازاد ئەمین فرهج باخه وان ، پيشبه ند و پاشيه ند له هه ردوو دياليکتی کرمانجی خواروو و ژوورووی زمانی کوردیدا ، نامه ی دکتورا ، کولیز ی پهره رده - ئین روژد ، زانکوی به غدا ، به غدا ، ٢٠٠٣ ، ل ٨ .
- (١٦) نازاد ئەمین ، هه مان سه رچاوه ، ل ٨ .
- (١٧) د. ابراهيم كايد محمود ، المصطلح ومشكلات تحقيقه ، مجله (التراب العربي) ، العدد (٩٧) ، ل ٣٥ .
- (١٨) د. نازاد ئەمین فرهج ، يه كه مستنی (زارواه) يه كه مستنی (زمانه) ، وتاریکه له کۆنفرانسی زمانی کوردی له ئەنێستیتۆی کورد ئەلمانیا خویندراوه ته وه ، که له ١٤-١٥/٦/٢٠٠٨ به ستراوه ، ل ١ .
- (١٩) هه مان سه رچاوه ، ل ٦ .
- (٢٠) محهمه وه سمان ، گيروگرفته کانی زارواه دانان له زمانی کوردیدا ، ل ٥ .
- (٢١) روژان نوری عبدالله ، هه مان سه رچاوه ، ل ١٧-١٨ .
- (٢٢) جه مال عه بدول ، گو قاری ئەکادیمی کوردی ، ژماره (٧) ، ل ١٨٤ .

ملخص البحث باللغة العربية:

مشاكل وأهمية المصطلحات العلمية في اللغة الكردية

يشهد العالم تطوراً كبيراً في كل مجالات الحياة، وهذا يتضمن مجموعة من المفاهيم والابتكارات وأشياء حديثة والتي تحتاج إلى أسماء ورموز خاصة بهما. لكي يتسنى لكل شخص عندما يتحدث عنهم يميزهم عن بعضهم البعض، والجانب الذي يكون مسؤولاً عن كل هذه الأشياء ، هي اللغة.

الاهتمام بأحياء التراث العلمي الكردي أمر له أهمية كبيرة ، ففي كتب وكتابات الأقدمين آلاف الالفاظ التي نحتاج إليها، كما دلت على ذلك الكتب العلمية التي تم نشرها. ومن الواجب أيضاً إشراك أكبر عدد من المختصين

والهيئات والاتحادات العلمية الكردية المهنية، بالإضافة الى انشاء مؤسسة كردية تتولى اصدار مجلات ونشرات علمية باللغة الكردية.

فاللغة الكردية وبعد التطور التي تمر بها أثبتت انها قادرة على التعبير في شتى فنون العلم، وانها استوعبت كل ما نقل اليها من العلوم في الجوانب الفلسفية والمنطق والطب والكيمياء و... الخ. فان الزعم بان اللغة الكردية لغة تصلح للفقهاء والاداب والشعر ولا تصلح للعلوم الطبيعية والعلمية زعم غريب، لان كل لغة صالحة للانتاج الفكري لغة قادرة على التعبير والاستيعاب .

لهذا ارتأينا ان نقسم بحثنا هذا الى فصلين بالشكل التالي:

تحدثنا في الفصل الاول عن نشأة علم المصطلح والعلاقة بين المعنى اللغوي والاصطلاحي .

وفي الفصل الثاني تحدثنا عن مشكلات المصطلح العلمي الكردي و اهمية المصطلح في اللغة . وفي النهاية تطرقنا الى مجموعة من النتائج التي توصلنا اليها وقائمة بمصادر البحث.

English Abstract:

“The problem and the importance of scientific terms in Kurdish language”

The scientific terms are considered as the corner stone of the language in the world. If we form any scientific term for the social, political, economic and scientific concepts of life, the language will be authorized to face all the new terms that are introduced into any language daily.

That is why the scientific terms must receive a great interest. Then; scientific studies should be carried out in that field so that the terminological issues could be solved through the morphological rules allowing the formation of words and terms.

Concerning Kurdish language, it has passed through some difficult stages. Thus, it is impoverished in comparison with the other languages because of the lack of liberal entity, unified lexicography, and an academic institution. That is why any Kurdish individual and the authority must work together in the field of terminology to form new words and terms for the newly introduced concepts.

The resurrection of Kurdish culture, old and new scripts and books are regarded as a rich source of terms that are used daily. Then, Kurdish experts, Kurdish syndicates and academic institutions should participate in this attempt. Kurdish language has proved that it is able to be used in all the academic fields. Thus, it refuted the idea that Kurdish language is the language of poetry and literature only, not the language of natural sciences and scientific affairs. In fact, any language which is used for generating ideas is the language of borrowing, expressing and composing concepts.

This paper dealing with the scientific terms in Kurdish language is divided into two sections. The first section tackles the historical stages of developing terminology and the relation between terminological meaning and linguistic meaning.

The second section is about the issues of scientific terms in Kurdish language and the importance of terms in Kurdish language.□